

D.F. MALAN
PROFEET VAN DE APARTHEID

LINDIE KOORTS

D.F. Malan

Profeet van de apartheid

Noordboek

OVER LEVEN

Over Leven is een reeks biografieën van
Uitgeverij Noordboek en het Biografie Instituut.
De reeks staat onder auspiciën van Hans Renders.

Deze uitgave kwam mede tot stand met steun van
PEN Afrikaans Translation Fund

Oorspronkelijke titel:

D F Malan – and the Rise of Afrikaner Nationalism

© Tafelberg, 2014, Cape Town, South Africa

© 2020 Lindie Koorts | Uitgeverij Noordboek

© vertaling Dorien de Vries

Omslagontwerp Gert-Jan Slagter

Boekverzorging www.intertext.be

Druk Bariet Ten Brink, Meppel

Foto's © University of Stellenbosch, J.S. Gericke Library:

Special Collections and University of the Free State,

Archive for Contemporary Affairs.

ISBN 978 90 5615 555 1

NUR 681

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op
enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande
schriftelijke toestemming van Uitgeverij Noordboek, postbus
234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in
deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen
die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden,
wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Noordboek.

Noordboek is onderdeel van

20 Leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

www.biografieinstituut.nl

INHOUD

INLEIDING	9
1 De verlegen jongeman	13
2 Student in den vreemde	37
3 De predikant van Montagu	67
4 Van de preekstoel naar het spreekgestoelte	103
5 De leerjongen	143
6 De partijleider	179
7 Het vuile spel van de macht	219
8 Coalitie en samenvoeging	265
9 Het temmen van de politieke wildernis	321
10 De hordenloop naar de overwinning	367
11 De premier	399
BIBLIOGRAFIE	425
NOTEN	433
REGISTER	497

*Voor mijn man Willie
en mijn moeder Wilhelmin,
als dank voor hun 'intelligent meeleven'.*

AFKORTINGEN

AB	Afrikaner Broederbond
ACVV	Afrikaner Christelike Vrouevereniging
AAC	All African Convention
AEK	Afrikanereenheidskomitee
ANC	African National Congress
APO	African People's Organisation
ATG	Afrikaanse Taalgenootskap
ATV	Afrikaanse Taal Vereniging
BBV	Boeren Bescherings Vereeniging
FAK	Federasie van Afrikaanse Kultuurvereniginge
HNP	Herenigde Nasionale Party
ICU	Industrial and Commercial Workers' Union
NP	Nasionale Party
NVP	Nasionale Vroue Party
OB	Ossewabrandwag
RDB	Reddingsdaadbond
RSB	Republikeinse Strewersbond
SABRA	Suid-Afrikaanse Buro vir Rasseaangeleenthede
SAIC	South African Indian Congress
SANP	Suid-Afrikaanse Nasionale Party
SAP	Suid-Afrikaanse Party
VP	Verenigde Party
VS	Verenigde Staten (van Amerika)
VN	Verenigde Naties

INLEIDING

‘Afrikaner nationalisme’, ‘apartheid’ en ‘blanke overheersing’ zijn niet zomaar verschillende termen voor een en hetzelfde verschijnsel. Ook al hebben ze een aantal trekken gemeen, toch geven ze onderscheiden kenmerken van het gecompliceerde Zuid-Afrikaanse landschap weer. De opvatting dat het hier gewoon gaat om verschillende benamingen voor dezelfde zaak is helaas wijdverbreid; er zit weliswaar een kleine kern van waarheid in, maar die is bedrieglijk. Voor het overige is de visie zo ongenueanceerd dat elke term afzonderlijk er zijn scherpe kantjes door verliest.¹

Dit verhaal begint met een einde. In zijn laatste levensdagen werd D.F. Malan, die na zijn aftreden in Stellenbosch was gaan wonen, getroffen door een zware beroerte, waardoor hij erg verzwakte. Zijn naasten beseften dat ze hem niet lang meer in hun midden zouden hebben. In die periode kreeg hij op zijn ziekbed bezoek van een van zijn bewonderaars, de historicus en rector van de Universiteit van Stellenbosch, H.B. Thom, die later eveneens een biografie van Malan zou schrijven.

Thom voelde de ernst van het ogenblik aan en besloot de oud-premier een laatste vraag te stellen: Wat was naar zijn mening de belangrijkste dienst die hij tijdens zijn lange politieke loopbaan had verricht? Even bleef het stil en toen antwoordde Malan, met hoorbare moeite: ‘Dat ik mijn volk heb kunnen dienen; dat ik mijn volk tot een eenheid heb kunnen smeden. Dat heeft de Here mij vergund.’² Het was een kernachtige samenvatting van Malans politieke geloof. Hij was een Afrikaner nationalist in hart en nieren en de eenheid van de Afrikaners was zijn voornaamste politieke doel. Daarom ook luidt de titel van de memoires die hij in zijn laatste levensjaren schreef: *Afrikaner volkseenheid en my ervarings op die pad daarheen.*³

Er is een hemelsbreed verschil tussen dit tafereel en het huidige beeld van de leiders uit de apartheidstijd, zoals dat bestaat in het Zuid-Afrika van na 1994 dat nog steeds de littekens van eeuwenlange rassenongelijkheid draagt. De foto's van de streng kijkende Malan en zijn opvolgers zijn komen te staan voor een onbuigzaam systeem van rassensonderdrukking waardoor de meerderheid van het Zuid-Afrikaanse volk diep in zijn waardigheid is geschonden. Een kwart eeuw na de afschaffing van de apartheid heerst in Zuid-Afrika opnieuw woede over de erfenis ervan, zoals die tot op de dag van vandaag bestaat in een samenleving met de grootste ongelijkheid ter wereld. De ruimte voor bezinning over iemand als Malan is dus beperkt, maar voor de historicus blijft het desondanks van belang om te proberen het verleden recht te doen, en om kritisch te blijven op de stereotypen van alle nationalistten, zowel de blanke als de zwarte.

Evenals de mensen over wie ze schrijven, zijn biografen kinderen van hun tijd. De vragen die ze stellen ontstaan in hun eigen context en deze biografie is dan ook het product van een samenleving waar de apartheid is afgeschaft. Toch is het ook de plicht van de biograaf om de vragen uit een ander tijdperk serieus te nemen en de mensen over wie hij of zij schrijft door de ogen van hun eigen tijd te bezien. Dat is ook in deze biografie het streven: om de hedendaagse lezer begrip voor dat verleden bij te brengen, zonder pogingen tot rechtvaardiging of verdediging, zelfs al geeft dat een gevoel van onbehagen. Het onbehagen dat door de biografie wordt opgeroepen kan ons juist helpen de complexiteit van de geschiedenis te begrijpen, en de ongemakkelijke waarheid onder ogen te zien dat het verleden wordt gevormd door complexe individuen met wie de huidige generatie zijn menselijkheid – en onmenselijkheid – gemeen heeft. Door te schrijven over een man die in de eerste helft van de twintigste eeuw een van de voortrekkers van de Afrikaner-nationalistische beweging was, wil ik een bijdrage leveren aan de bezinning op deze complexiteit.

Een biografie biedt vooral een unieke kijk op het verleden. In deze biografie maakt de lezer niet alleen kennis met D.F. Malan, maar ook met de Afrikaner-nationalistische beweging. Toch is dit niet het verhaal over een beweging, verteld vanuit het perspectief van een enkel mensenleven. Dit is het verhaal van één man en via hem raken we vertrouwd met een beweging – een beweging die door innerlijke verdeeldheid en conflicten werd geteisterd en waar persoonlijke vetes dikwijls belangrijker werden geacht dan de ideologie. Zo biedt dit boek een blik achter de schermen van de Afrikaner-nationalistische politiek, waardoor het heersende beeld dat die werd gekenmerkt door saamhorigheid en eensgezindheid wordt weerlegd.

Hiertoe worden de archieven opnieuw vertolkt – en dan met name de documenten van de mannen die in de eerste helft van de twintigste eeuw aan het hoofd van de *Nasionale Party* stonden. Er wordt een beeld geschetst van de wereld zoals zij, en dan vooral Malan zelf, die zagen, omdat dit verhaal draait om zijn weergave van de gebeurtenissen. Toch zal de waarnemer evenzeer worden getroffen door wat er ontbreekt als door wat er wel in staat. Wanneer mensen hun correspondentie bewaren of hun memoires schrijven, is de samenstelling van die documenten een afspiegeling van hun prioriteiten. In het geval van D.F. Malan en de Afrikaner-nationalisten blijkt uit de archieven een voorspelbare concentratie op het Afrikaner-nationalisme en op partijpolitiek.

Het kan de hedendaagse lezer verbazen dat die zaken voorrang kregen boven rassenkwesties. De Afrikaner-nationalisten bespraken in hun brieven geen zwarte politiek en evenmin hadden ze contact met zwarte politici. Het is ook duidelijk dat de zwarte politieke organisaties voor 1948 nooit contact met Malan en zijn Nationalisten hebben gezocht. In de omvangrijke verzameling archieven die voor dit boek is geraadpleegd ontbreken documenten waarin melding wordt gemaakt van zwarte mensen bijna geheel, en wat er wel te vinden is heeft slechts beperkte waarde. Hieruit blijkt hoezeer politiek bewuste Afrikanen en Afrikaner-nationalisten in aparte werelden leefden, en het laat ook zien hoe weinig aandacht de Afrikaner-nationalisten hadden voor zwarte politiek – en andersom.

Nobelprijswinnaar en ANC-leider Albert Luthuli heeft over de verkiezingen van 1948 gezegd: ‘Voor ons, Afrikanen, die alle hoeken van het veld te zien kregen terwijl het spel in volle gang was, en aan de kant werden geschopt zodra er was gewonnen, leken de verkiezingen grotendeels irrelevant. We hadden Botha, Hertzog en Smuts overleefd. Het leek niet zo van belang of de blanken ons nog meer Smuts zouden geven of naar Malan zouden overstappen. Ons lot is geleidelijk aan zwaarder geworden ...’⁴

Wanneer de Afrikaner-nationalisten het wel over zwarte mensen hadden, deden ze dat in abstracte termen en ook dat wordt in de tekst van dit boek weerspiegeld. Door de zwarte verzetsbeweging in dit narratief in te voegen, zouden we D.F. Malan laten buikspreken. Het ontbreken ervan moet dan ook niet worden opgevat als een veronachtzaming van de zwarte politiek of als een gebrek aan aandacht voor de opkomst en het belang van het Afrika-nationalisme in die periode. Het ontbreken ervan moet eerder worden beschouwd als een afspiegeling van het isolement waarin de Afrikaner-nationalisten zich bevonden ten opzichte van de meerderheid van de Zuid-Afrikaanse bevolking. Zo zal de lezer beter

begrijpen hoe een wereldbeeld dat draaide om ‘Afrikaner zaken’, zoals het probleem van de zogenoemde *armblanken*, kon leiden tot het apartheid-beleid.

Toch blijft dit boek het verhaal over één man – wiens gezicht in Zuid-Afrika zowel beroemd als berucht is, maar wiens leven tot nu toe voor velen een raadsel is gebleven. Met zijn kwetsbaarheid en innerlijke tegenstrijdigheden, in combinatie met zijn innige geloof in het Afrikanernationalisme als onlosmakelijk deel van zijn godsdienstige overtuiging, wordt hij geschetst als een feilbaar mens. Door begrip te krijgen voor deze individuele mens krijgen we niet alleen inzicht in zijn wereld, maar gaan we ook inzien hoe zijn persoonlijkheid en zijn daden een volk en een land hebben kunnen vormen. Voor degene die het verleden wil verstaan, is het onvermijdelijk de mens Malan in de ogen te kijken.

HOOFDSTUK 1

De verlegen jongeman

(1874-1900)

Danie Malan was een bijziend jongetje. Hij tuurde door een paar dikke brillenglazen de wereld in en hield zich afzijdig wanneer de andere kinderen wilde spelletjes deden. Daarbij had hij ook nog kromme schouders – zo krom, dat zijn ouders hem een korset lieten dragen om zijn houding te verbeteren.¹

De boerderij van de familie Malan, Allesverloren, lag net buiten Riebeek-Wes tegen de hellingen van de Kasteelberg. Vanaf de boerderij had de jonge Malan een panoramisch uitzicht over de valleien van het Swartland, die in de verte door hoge bergen werden omzoomd: de Elandskloofbergen, de Groot Winterhoekbergen en de Koue Bokkeveldbergen. In de ondraaglijke hitte van de stoffige droge zomers wisten de bewoners van dit gebied nooit hoe snel ze de schaduwplekjes moesten opzoeken. In de herfst vlamden de wijngaarden rood op. De tarwevelden, die zich tot aan de voet van de besneeuwde bergen uitstrekten, werden door de winterregens heldergroen gekleurd. De lente zorgde voor welkome warmte, en het hele land, nog groen van de winterregen, lichtte op in de zonneschijn. Het landschap van het Swartland is ruig; de mens voelt zich er klein en nietig, en er hangt een stilte die tot luisteren dwingt. Het was juist deze ruigte die Malan jaren later als student in het tamme Nederland het hevigst miste.²

De blanke bewoners van het Swartland waren Kaapse Afrikaners die een gevestigde klasse van landeigenaren vormden, in tegenstelling tot hun taalgenoten in de beide Boerenrepublieken en de nauwelijks getem-

de buitengewesten van de Kaapkolonie. Binnen de Afrikaner samenleving vormden ze niet echt een elite; je kon ze gewone, doch vooruitstrevende boeren noemen.³ In de gelederen van deze Afrikaner klasse bevond zich ook een aantal hoogopgeleide mensen – meestal predikanten, advocaten en artsen. De Afrikaners van de zuidwestelijke Kaapkolonie waren ook actiever in de handel en bij de lokale overheid dan de Afrikaners aan de grenzen van de kolonie.

In de loop van de negentiende eeuw waren de Kaapse Afrikaners langzaam maar zeker verengelt en hadden ze een gematigde houding tegenover hun Britse landgenoten aangenomen. Goed Engels spreken was een teken van een goede ontwikkeling, waarmee je toegang kreeg tot de beter gesitueerde kringen. Zo was althans de gang van zaken tot 1870.

De jaren na 1870 brachten een keerpunt: eerst door de ontdekking van diamanten in de regio rond het huidige Kimberley en daarna die van goud rond het huidige Johannesburg.⁴ Dit liet ook onder de Kaapse Afrikaners zijn sporen na, al was het ook allemaal ver bij Riebeeck-Wes vandaan. De samenleving veranderde er onherroepelijk door, niet alleen vanwege de groeiende Kaapse economie, maar ook door de vooruitgang op het gebied van vervoer en communicatie. Onder de Afrikaners ontstond een nieuw bewustzijn: dat van de band met de Voortrekkers en hun eeuwigdurende strijd tegen het Britse Rijk. Ze gingen beseffen hoezeer hun eigen cultuur en tradities waren verdrongen. De pas ontdekte rijkdommen van het gebied leidden bovendien tot klasse-ongelijkheid binnen de Kaapse Afrikanergemeenschap zelf. Dat kwam vooral schrijnend naar voren in de nood van de armblanke bijwoners. Dit waren witte Afrikaner boeren en hun gezinnen, die al hun land waren kwijtgeraakt en tot vrijwel onomkeerbare totale armoede waren vervallen. Vaak woonden zij op het land van welgestelde Afrikaner boeren, voor wie ze als arbeider werkten. Vanwege hun huidskleur stonden ze nog steeds boven de zwarte en bruine arbeiders, maar hun leven stak pijnlijk af bij dat van de gegoede landeigenaren.⁵

Daniël Francois Malan werd op 22 mei 1874 als zoon van zo'n gegoede landeigenaar geboren. Hij was het tweede kind van zijn ouders dat in leven bleef – de eerste drie waren jong overleden. Malans oudere zus Cinie was briljant en als kind al buitengewoon gelovig.⁶ Zijn iets jongere broer Fanie toonde aanleg voor het boerenbedrijf. De jonge Malan zat altijd en eeuwig met zijn neus in een boek en deed zijn best om onder het boerenwerk uit te komen, hoewel dat niet altijd lukte.⁷ Zijn legendarische verstrooidheid kwam al tijdens zijn kindertijd aan het licht. Op een keer trof

zijn moeder hem aan terwijl hij volslagen afwezig een derde vuil overhemd probeerde aan te trekken over de twee die hij al aan had.⁸ Vaak struikelde hij of liep hij in een greppel omdat hij al lopend probeerde te lezen of gewoon te veel in gedachten was om goed te kijken waar hij liep.⁹

Zijn vader, naar wie hij was vernoemd, was een imponerend man; hij was lid van de kerkenraad en had een vooraanstaande positie in de plaatselijke gemeenschap. Daniël Francois senior was tevens een succesvolle boer die zowel tarwe als druiven verbouwde. Hij behoorde tot de Afrikaner Bond, de politieke partij van Jan Hendrik Hofmeyr ('Onze Jan'). Het ontzag dat hij zijn oudste zoon en naamgenoot inboezemde was zo groot, dat dit mogelijk tot een minderwaardigheidscomplex bij de jongen heeft geleid.¹⁰

Danie Malan was een serieus en teruggetrokken kind dat zelden zijn mond opendeed, zodat zijn vader hem 'Eénwoord' noemde, vanwege zijn korte antwoorden op elke willekeurige vraag die hem werd gesteld.¹¹ Mogelijk was hij te beduusd om uitgebreider te antwoorden.

Het ongenoegen van de vader bereikte een hoogtepunt toen hij een nieuw paard voor zijn zoon had gekocht en een dag of wat later tot zijn ontzetting ontdekte dat die nog steeds niet naar zijn cadeau in de tegen het huis aan gebouwde stallen was gaan kijken. 'Nou, voor boer zul jij wel nooit deugen,' bromde zijn vader.¹² In plaats van als oudste zoon van een Afrikaner gezin de boerderij te erven, kreeg Malan de gelegenheid om door te studeren.

Over Malans moeder is weinig bekend. Anna Malan, geboren Du Toit, was net als haar man van hugenotenkomaaf. Malan had het zelden over haar en de enige beschrijving die van haar rest, is die van een familielid dat haar zeer terloops bestempelde als een 'lieve, nederige ziel'.¹³ Datzelfde familielid schreef de uitzonderlijke intelligentie van de kinderen aan hun vaders genen toe. Anna is de geschiedenis ingegaan als bezadigd en nauwgezet, 'gelijkmatig van aard' en bekend bij iedereen als een 'innemende, hartelijke boerenvrouw'.¹⁴

Behalve Cinie en Fanie had Malan nog een jongere zus, Mimie, en twee jongere broers, Pieter en Koos. Pieter overleed al jong. Toen de kinderen Malan op een dag tegen de helling van de Kasteelberg zaten te picknicken, werd hij getroffen door een groot rotsblok dat van de berg kwam rollen. De dood van de tienjarige jongen, die altijd had gezegd dat hij later zending wilde worden, was een grote klap voor het gezin.

Zoals in de meeste Afrikaner gezinnen van die tijd, en ook die van de eeuw daarna, werden de kinderen niet alleen door hun ouders opgevoed, maar ook door bruine bedienden, die alleen bij hun voornaam werden